

OVERWEGINGEN BIJ DE RICHTING 'TRADITIONEEL ISLAMITISCH'

Van: prof dr mr Maurits S. Berger
Leiden Universiteit Centrum voor Religie Studies
Universiteit Leiden

Aan: Onderwijsraad

d.d: 12 januari 2020

Uw Raad heeft mij op 13 december 2019 per mail verzocht om 'bespiegelingen' te geven over een richtingsverzoek (hierna: het verzoekschrift) betreffende 'traditionele islam' in Nederland.¹ Het navolgende is derhalve geen studie of advies, en evenzo zal ik niet ingaan op de juridische en ambtelijke complexiteiten inzake de interpretatie van termen als 'richting' en stroming'.

Alvorens concreet in te gaan op de vragen van uw Raad, wil ik eerst een kort overzicht geven van de situatie van de islam in Nederland. Dit is niet bedoeld als een college 'islam in Nederland', maar om in kort bestek de achtergrond te schetsen bij mijn observaties.

Denominaties (wetsscholen)

Vanaf 1988 zijn in Nederland islamitische scholen opgericht volgens de 'islamitische' richting. Binnen deze scholen was echter al snel sprake van meningsverschillen over interpretaties van de islam. Deze verschillen liepen in eerste instantie voornamelijk langs nationaal-etnische lijnen, in het bijzonder tussen Turken en Marokkanen, en werden ingegeven door de verschillen in wetsscholen en nationale tradities: Turken behoren tot de Hanafitische rechtsschool en hanteren de Maturidische geloofsleer, terwijl Marokkanen behoren tot de Malikitische rechtsschool en vooral de Asharitische geloofsleer hanteren. Daarnaast zijn er specifieke culturele verschillen, zoals de viering van de geboortedag van de profeet, wat een traditionele feestdag is in Turkije maar niet in Marokko.

Over deze verschillen is door de staatssecretaris, in navolging van het advies van uw Raad, in 1991 besloten dat zij geen aanleiding geven tot de erkenning van nieuwe richtingen op basis van wetsschool. Hierbij is overwogen dat de genoemde Hanafitische en Malikitische wetsscholen behoren tot de vier wetsscholen die gezamenlijk onderdeel uitmaken van de stroming van de soennitische islam. Zonder dit oordeel te willen bekritisieren zou hier betoogd kunnen worden dat deze onderlinge verschillen tussen de wetsscholen niet anders zijn dan denominaties welke bijvoorbeeld bestaan binnen de protestantse kerk en die daar wel aanleiding hebben gegeven tot diverse (erkende) richtingen. Een verschil tussen de protestantse kerk en de soennitische islam is wellicht dat de soennitische islam vanaf haar ontstaan deze verschillen heeft omarmd onder het motto *agree to disagree*.

---

¹ Document met de titel 'Toetsingskader nieuwe richting' en met documentnaam '191209.toetsingskaderOR'.

Het feit dat binnen iedere afzonderlijke islamitische school in Nederland continu gesprekken plaatsvinden over deze meningsverschillen teneinde iedere keer weer tot compromissen te komen, is daarom ook een opmerkelijk kenmerk van deze scholen.² Daarbij moet wel aangetekend worden dat niet zozeer de leerstellingen als zodanig onderwerp van gesprek zijn, maar de manier waarop daar uitvoering aan gegeven moet worden.

Puritanisme

De islam werd tot in de 1990er jaren door de meeste gelovige moslims in Nederland voornamelijk beleefd op een manier zoals men die kende van de landen van herkomst, waarbij imams, geleerden en meerderheidstandpunten de overhand hadden, en waar verschil van meningen onderdeel van uitmaakte.

Vanaf de 1990er jaren was echter sprake van de opkomst van een nieuwe stroming in Nederland die ik gemakshalve aanduid met de term puritanisme. Puriteinse moslims wilden hun religie niet meer bezien en beleven volgens tradities of de voorschriften van geleerden, maar volgens de bronnen zelf. Een belangrijke uiting van deze stroming was de verwerping van de dogmatische grenzen tussen de wetsscholen. In Nederland viel deze ontwikkeling samen met de komst van de nieuwe generatie, die zocht naar een enkelvoudige islam en zich daarom minder identificeerde met de nationaal-culturele achtergrond van hun ouders.

Binnen deze nieuwe puriteinse stroming ontstond al snel de tweedeling tussen rekkelijken en preciezen. De rekkelijken gebruikten de bronnen om nieuwe invulling te geven aan kwesties als seksegelijkheid, integratie en keuzevrijheid. De preciezen daarentegen waren daar minder toe bereid, maar waren evenmin geneigd om de nationaal-traditionele vormen van islam te volgen. Om die reden neigden zij naar een meer conservatieve vorm van islam.

Binnen de preciezen bevond zich ook een groep die zich onderscheidde door een intolerante opstelling tegen zowel de Nederlandse samenleving als tegen andersdenkende moslims. Zij worden ook wel aangeduid als salafisten (anders dan in het verzoekschrift staat, vertegenwoordigt deze groep geen aparte 'wetsschool', maar een stroming binnen de islam). De kenmerken van deze specifieke stroming zijn overigens niet uniek, want zijn in andere hoedanigheden en benamingen (Wahhabisten, revivalisten, enz.) regelmatig voorgekomen in de geschiedenis van de islam.

De conflicten die deze nieuw ontstane stromingen opleverde vertaalden zich ook binnen de islamitische scholen in Nederland. Naast de reeds bestaande verschillen vanwege wetsscholen (maar die op de scholen feitelijk ervaren werden als verschillen tussen nationaliteiten), ontstond nu ook de scheidslijn tussen de rekkelijken en de preciezen. Hiermee werd de lange soennitische traditie van *agree to disagree* onder druk gezet omdat de preciezen met conservatieve opvattingen en een intolerante houding naar andersdenkenden een dominante rol begonnen te spelen binnen de Nederlandse moslimgemeenschappen.

---

² Zie Marietje Beemsterboer, *Islamitisch basisonderwijs in Nederland* (2018), en Bahaeddin Budak, *Religieuze Identiteitsontwikkeling van Islamitische Basisscholen 1988-2013* (publicatie verwacht eind 2020).

Met enige creativiteit zouden deze verschillende stromingen ingepast kunnen worden in de tweedeling die uw Raad in 1999 en de Minister in 2000 hebben aangebracht met de erkenning van de 'liberaal islamitische' en 'orthodox islamitische' richtingen.³

Duiding van stromingen

Hoewel er in de Nederlandse moslimgemeenschappen sprake is van aanwijsbare stromingen en verschillen, bespeur ik niettemin in islamitische kringen grote afkeer van het gebruik van adjectieven om die stromingen en verschillen aan te duiden. 'Liberale', 'orthodoxe', 'Europese', 'radicale' of 'salafistische' islam worden door veel moslims beschouwd als etiketten die van buitenaf worden opgeplakt en die zichzelf niet zouden gebruiken. Een uitzondering is wellicht de term salafist, die echter vooral als beschuldiging wordt gebruikt, want weinig moslims zullen zichzelf salafist noemen.

Voor Nederlandse moslims is derhalve sprake van een enkele 'islam' die zich op verschillende wijzen kan manifesteren, en waarbij zeker meningsverschillen bestaan, maar die geen reden zouden zijn om de islam op te delen. Erkenning van stromingen door een overheid heeft derhalve tegenstrijdige effecten: door sommige moslims wordt die erkenning afgewezen als inmenging van buitenaf, door andere moslims is erkenning van 'hun' organisatie of stroming een manier om binnen de moslimgemeenschappen aanzien af te dwingen, en weer andere zien het als praktisch middel om te komen tot de stichting van een school conform eigen opvattingen.

Vraag van de Raad

Uw vraag is of binnen dit Nederlands islamitische krachtenveld sprake is van een duidelijk aanwijsbare 'geestelijke stroming' die aangeduid kan worden als 'traditioneel islamitisch', en die als zodanig voldoet aan de voorwaarden voor erkenning als 'richting' in de zin van de wet. U heeft mij verzocht om 'bespiegelingen' omtrent de volgende twee vragen:

1. *Is 'traditioneel islamitisch' een geestelijke stroming die zich onderscheidt van de reeds bestaande islamitische richting(en)?*

We kunnen eerst vaststellen dat de term als zodanig niet bestaat maar door het verzoekschrift wordt gebruikt als een beschrijving van een geestelijke stroming die de aanvragers zeggen waar te nemen in Nederland. Om deze reden ben ik gedwongen eerst te bezien wat de aanvragers bedoelen alvorens te kunnen beschouwen of inderdaad sprake is van een onderscheidende islamitische stroming in Nederland.

In het verzoekschrift stelt de school zich nadrukkelijk tegenover het Haga Lyceum: beide scholen zouden op totaal verschillende wijze omgaan met de islam. Het verzoekschrift maakt echter vooral duidelijk wat zij *niet* wenst te zijn (namelijk: geen Haga Lyceum) en geeft nauwelijks aan wat de 'traditionele islam' *wel* zou zijn. Evenmin wordt aangegeven waarom niet geopteerd zou worden voor de 'orthodoxe' of 'liberale' islamitische richting.

---

³ Brieven van OWR d.d. 17 mei 1999 en 9 juni 2000, en het besluit van de staatssecretaris d.d. 19 juli 2000.

De islam die volgens de aanvrager 'traditioneel' is, verhoudt zich tot zowel de geloofsleer als de samenleving. Als uitgangspunten van de schoolidentiteit worden Koran en Soennah en de vier wetsscholen opgegeven. Islamitische uitingsvormen in kleding, dagindeling en feesten staan centraal, ofschoon daar relatieve vrijheid in wordt gelaten.

Dit is op zichzelf niets nieuws: op vele islamitische basisscholen gelden exact dezelfde uitgangspunten. Sterker nog, op grond van deze uitgangspunten is er eigenlijk weinig onderscheid met het Haga Lyceum. Het verschil tussen de scholen bestaat echter in de uitwerking van deze uitgangspunten. Hier nu zeggen de aanvragers zich nadrukkelijk te willen onderscheiden van het Haga Lyceum, maar maken in hun verzoekschrift mijns inziens onvoldoende duidelijk hoe dat er uit ziet.

2. *Openbaart deze zich in een binnen Nederland waarneembare beweging op godsdienstig gebied en op andere terreinen van het maatschappelijk leven, hetgeen eveneens tot uitdrukking komt in een binnen Nederland waarneembare beweging of stroming?*

Theologisch bezien zou men drie islamitische geestelijke stromingen kunnen onderscheiden in Nederland. De eerste is die welke zich houdt aan de regels zoals ontwikkeld door islamitische geleerden, en daar zelf weinig interpretatie aan geeft. Voor deze stroming zou 'traditionele islam' een passende benaming kunnen zijn, ofschoon dit geen bestaande of gebruikte term is.

Deze groep moslims – er zijn geen cijfers, maar ik zou durven te beweren dat zij een meerderheid vertegenwoordigt van de moslims in Nederland – voelt zich steeds meer geroepen om weerwoord te bieden aan de moslims die er strengere en minder tolerante opvattingen op na houden (wat het verzoekschrift de 'salafistische' richting noemt). Maar evenmin voelen deze moslims zich aangetrokken tot meer liberale opvattingen over islam.

De tweede stroming acht de 'traditionele' vorm van islam niet strikt genoeg, en verkondigt een puriteinse leer die de regels zoals vastgelegd in de bronteksten zo letterlijk mogelijk wil naleven. Deze stroming uit zich in een conservatieve interpretatie die men kan aanduiden als 'orthodox', met de salafisten als extreme vorm daarvan.

De derde stroming, tenslotte, is het evenmin eens met de traditionele leer van de islam, en bepleit evenzo een puriteinse vorm van islam, maar gaat dan vooral uit van de islamitische beginselen die vervolgens een nieuwe uitwerking krijgen in de moderne samenleving. Deze stroming zou men 'liberaal' kunnen noemen.

Nogmaals: deze stromingen zijn slechts benamingen voor wat buitenstaanders waarnemen; het zijn geen benamingen die moslims zelf zouden gebruiken, en evenmin geeft het een afdoende beeld van alle interne verschillen binnen deze stromingen. De indieners van het verzoekschrift daarentegen zeggen echter wel degelijk een aparte stroming van traditionele islam te onderscheiden, maar dat lijkt vooral ingegeven te zijn door praktische overwegingen, namelijk het onderscheid tussen hun school en het Haga Lyceum.

Zijn deze stromingen ook *waarneembaar*? Dat is een moeilijke vraag. Deze stromingen zijn bijvoorbeeld nauwelijks *geinstitutionaliseerd*. Moskeeën en predikers staan weliswaar bekend om hun opvattingen die wellicht volgens een van de drie stromingen gecategoriseerd zouden kunnen worden. Maar er is thans nog sprake van een hoge mate van dynamiek binnen en tussen deze stromingen vanwege de individualiteit van de gelovigen en de moskeeën. Islamitische instellingen die bepaalde theologische opvattingen hanteren en elk een eigen achterban hebben, komen weinig voor. Uitzonderingen zijn enkele moskeeën, en organisaties zoals *Minhaj ul-Islam*, *Ahmadiyya* of de *Tablighi*.

De stromingen zijn tot zekere hoogte wel *zichtbaar* door de wijze waarop de individuele leden zich kleden en gedragen, maar daarbij gaat het vooral om de extremere vormen: van de hoofddoekte kassière kan men niet aflezen tot welke stroming zij behoort.

Het onderscheid tussen de drie stromingen is derhalve vooral *theologisch* waarneembaar in de wijze waarop moslims in Nederland zich tot elkaar verhouden en hun islambeleving interpreteren.

Islamitische scholen zijn wellicht de enige instellingen waar al deze verschillende islam-uitingen samenkomen en waarneembaar zijn: de theologische discussies tussen ouders, leraren en directie leiden tot beslissingen over de manieren waar de islam tot uiting kan komen (schoolgebed, feestdagen, beeldplaten aan de muur, muziekles, burgerschap, etc.), en daardoor zijn aanwijsbare verschillen ontstaan tussen scholen.

Maar volgens de aanvragers is dit onderscheid blijkbaar nog steeds niet voldoende waarneembaar. Dat is ook hun belangrijkste klacht over het huidige richtingenstelsel: de benaming 'islamitische' school laat onvoldoende zien wat er achter de schoolpoorten aan verschillen bestaat. De vraag is echter of de benaming 'traditioneel' hier veel verandering in zal brengen, omdat deze benaming voor moslims in Nederland nietszeggend is, behalve dat het in ieder geval niet 'salafistisch' zou zijn.